

АНАЛІЗ РІВНЯ ЖИТТЯ ПЕНСІОНЕРІВ ЯК ІНДИКАТОРУ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Статтю присвячено аналізу рівня життя сучасних пенсіонерів в контексті реформування пенсійної системи України. Для характеристики рівня життя осіб пенсійного віку розглянуто середній рівень пенсій, структуру сукупних витрат та індекс споживчих цін. Обґрунтовано залежність рівня життя пенсіонерів та ефективності реформування пенсійної системи від макроекономічної ситуації в країні. Визначено фактори, що найбільшим чином впливають на ефективність функціонування пенсійної системи. Наголошується на необхідності удосконалення соціальних стандартів та врахування макроекономічної ситуації при подальшому реформуванні пенсійної системи держави.

Ключові слова: рівень життя, пенсійна система, прожитковий мінімум, пенсійна реформа, пенсійне забезпечення.

Статья посвящена анализу уровня жизни современных пенсионеров в контексте реформирования пенсионной системы Украины. Для характеристики уровня жизни пенсионеров рассмотрен средний уровень пенсий, структура совокупных расходов и индекс потребительских цен. Обоснована зависимость уровня жизни пенсионеров и эффективности реформирования пенсионной системы от макроэкономической ситуации в стране. Определены факторы, которые наиболее влияют на эффективность функционирования пенсионной системы. Отмечается необходимость усовершенствования социальных стандартов и учета макроэкономической ситуации при дальнейшем реформировании пенсионной системы государства.

Ключевые слова: уровень жизни, пенсионная система, прожиточный минимум, пенсионная реформа, пенсионное обеспечение.

*The article examines the living standards of pensioners in the context of modern pension system reform in Ukraine. To characterize the **living standard** of pensioners the average level of pensions, the structure of total costs and consumer prices are considered. It is very important to improve social standards and to take into account macroeconomic situation in the country in further pension reforming in Ukraine. Factors that have the most influence the effective functioning of the pension system are determined.*

Key words: living standard, pension system, living wage, pension reform, pension provision.

Постановка проблеми. Соціальна стабільність в державі багато в чому залежить від ефективності функціонування пенсійної системи, адже вже сьогодні в Україні частка осіб, які отримують пенсію досягає майже 30 % [1]. Пенсійна система України знаходиться в стані реформування, необхідність якого зумовлена не лише переходом до системи ринкових відносин, але й пошуком нових моделей пенсійного забезпечення у зв'язку

зі збільшенням демографічного навантаження до якого вкрай чутлива традиційна для України солідарна пенсійна система. Найбільш значимим здобутком у реформуванні став перехід до багаторівневої пенсійної системи. Слід зазначити, що різні моделі багаторівневих пенсійних систем успішно використовуються у пенсійному забезпеченні багатьох країн світу. Разом із тим, специфіка соціально-економічної ситуації в Україні зумовлює

необхідність обґрунтування принципово нової моделі багаторівневої пенсійної системи, що найкращим чином врахує особливості національної економіки.

Оскільки ефективність пенсійної реформи знаходиться в значній залежності від загальної макроекономічної ситуації в країні, вкрай важливим є дослідження рівня життя пенсіонерів та визначення факторів, що найбільш негативно впливають на рівень життя, знижуючи ефективність реформування.

Вагомим є внесок у дослідження питань трансформації соціальної сфери в контексті пенсійної реформування Е.М. Лібанової, І.Ф. Гнибіденко, А.Ю. Жуковської, Н. Баранової, Н. Поляк. У працях цих авторів розглянуто наслідки дії фінансово-економічної кризи на стан пенсійної реформи [2; 3], шляхи вдосконалення соціальних стандартів у системі соціального забезпечення населення [4; 5].

Проте, саме підвищення рівня життя пенсіонерів є головною метою реформування, тому аналіз рівня життя сучасних пенсіонерів дає змогу підвищити ефективність процесу реформування пенсійної системи України.

Метою статті є визначення впливу реформування пенсійної системи України на рівень життя пенсіонерів.

Слід відмітити, що в Україні не існує стандартів, які дозволяють визначити рівень і якість життя населення. В основу системи соціального забезпечення покладені соціальні

мінімуми. На відміну від соціального мінімуму, соціальний стандарт – це гарантія високого рівня і якості життя, що їх держава зобов'язується забезпечити громадянам [5].

Разом із тим, рівень життя населення визначають як соціальний індикатор, що відображає ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб людини, що складається з декількох компонентів: розмір реальних доходів населення; обсяг товарів і послуг, що споживаються; рівень цін, що встановилися на товари і послуги; забезпеченість житлом, а також доступність освіти, медичного і культурного обслуговування, ступінь безпеки життєдіяльності та ін. [6, с. 118].

Таким чином, для характеристики рівня життя пенсіонерів проаналізуємо середній рівень пенсій, структуру сукупних витрат та індекс споживчих цін, а також загальний вплив реформування пенсійної системи на рівень життя людей пенсійного віку.

Офіційним початком пенсійної реформи в Україні вважається 2004 рік, в якому набрали чинності нові закони, що регулюють сферу пенсійного забезпечення [7; 8]. Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [7] принципово змінено діючу пенсійну систему, сформовано основи для розвитку нової моделі пенсійного забезпечення, закладено потужний правовий базис для підвищення рівня життя пенсіонерів (табл. 1).

Таблиця 1

Позитивний вплив запровадження нового пенсійного законодавства

Зміни у пенсійному законодавстві	Вплив на рівень життя
Запровадження трирівневої системи пенсійного забезпечення	Збалансування демографічних та економічних ризиків в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування
Введення поняття страхового стажу	Забезпечення більш справедливого та цільового використання коштів системи державного пенсійного страхування
Поява накопичувальної системи пенсійного забезпечення (другий і третій рівень пенсійної системи)	Створення умов для поліпшення стану сплати пенсійних внесків, стимулювання відтоку коштів з «тіньового» сектору економіки, індивідуалізація пенсійних накопичень
Регламентация діяльності системи недержавного пенсійного забезпечення	Зменшення залежності від державної пенсійної системи, можливість мати необмежений рівень пенсій, що залежить виключно від фінансових можливостей особи

Як видно з таблиці 1, другий і третій рівень пенсійної системи є накопичувальною складовою, сутність якої полягає в акумулюванні коштів на індивідуальних рахунках. Проте, можливості застосування накопичувального компоненту пенсійної системи для підвищення рівня життя пенсіонерів

обмежені низьким рівнем доходів громадян, що відображається у структурі сукупних витрат домогосподарств. Найбільшими є витрати на продукти харчування і оплату житлово-комунальних послуг (табл. 2).

Таблиця 2

Структура сукупних витрат, %

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Споживчі сукупні витрати	93,3	93,7	92,8	93,3	92,6	91,1	90,5	90,0	86,2
продукти харчування та безалкогольні напої	64,9	62,6	59,1	58,6	57,5	56,6	53,2	51,4	48,9
алкогольні напої, тютюнові вироби	3,0	2,8	2,6	2,8	2,8	2,9	2,6	2,6	2,2
непродовольчі товари та послуги	25,4	28,3	31,1	31,9	32,3	31,6	34,7	36,0	35,1
Неспоживчі сукупні витрати	6,7	6,3	7,2	6,7	7,4	8,9	9,5	10,0	13,8
Додатково: оплата житла, комунальних продуктів та послуг	6,9	9,0	9,2	8,7	7,7	6,4	7,1	8,5	6,6

Складено за даними [1].

Така структура витрат свідчить про низький рівень доходів домогосподарств, оскільки майже половина доходів домогосподарств витрачається на продукти харчування. Висновок про низький рівень життя пенсіонерів підтверджується результатами вибіркового дослідження Державного комітету

статистики України, проведеного у 2006 р. (табл. 3). та даними Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, відповідно до яких, рівень бідності чоловіків-пенсіонерів становить 24,5 %, а жінок 33,3 % [2].

Таблиця 3

Достатність доходу пенсіонерів для задоволення потреб, %

	У продуктах харчування	В оплаті житла
Більше, ніж достатньо	1,1	1,2
Достатньо	34,5	45,4
Трохи не вистачає	26,1	19,3
Недостатньо	35,5	31,0
Не могу визначитися	2,8	3,1

Обмеження у застосуванні накопичувальної системи пенсійного забезпечення має бути враховане у подальшому реформуванні при плануванні коефіцієнтів заміщення (співвідношення середньої пенсії до середньої заробітної плати), що забезпечуватимуться кожним рівнем пенсійної системи, з метою уникнення зниження загального рівня життя пенсіонерів у результаті реформування. Таким чином, основним у системі пенсійного забезпечення має залишатись солідарний компонент, оскільки при низькому рівні доходів відсутні можливості здійснювати довгострокові накопичення. Разом із цим, поступове впровадження накопичувальної складової пенсійної системи дозволить більш ефективно використовувати кошти, що спрямовуються на потреби пенсійного забезпечення в результаті отримання потужного джерела внутрішніх інвестиційних ресурсів, тож подальше реформування пенсійної системи і введення в дію другого рівня – державного накопичувального компоненту є вкрай важливим для розвитку пенсійної системи України.

При характеристиці рівня життя осіб пенсійного віку необхідно враховувати не лише можливість споживати достатній обсяг товарів і послуг, а також якість товарів, що споживаються. Сучасний

стан споживчого ринку характеризується низькою якістю товарів і послуг, що частково зумовлено зниженням обсягів виробництва сільськогосподарських підприємств та підприємств легкої промисловості, що призводить до необхідності імпортування дешевих товарів для забезпечення потреб населення. В той же час, в переважній більшості випадків, на діючих підприємствах відсутні можливості переоснащення підприємств, використовуються застарілі техніка і технології для виробництва продукції, що також знижує якість продукції, що виробляється. Тому реформа пенсійної системи має бути складовою комплексу економічних реформ, спрямованих на підвищення життєвого рівня населення країни.

Слід зазначити, що зниження обсягів виробництва супроводжується збільшенням цін на основні продовольчі товари, предмети повсякденного вжитку і послуги, що також значно зменшує купівельну спроможність осіб пенсійного віку. Ціни на продукти харчування, що є основною статтею витрат для пенсіонерів, протягом останніх 3 років збільшувались щорічно на 10-35 %, що свідчить про суттєвий вплив інфляційних процесів (табл. 4).

Таблиця 4

Індекси споживчих цін на товари та послуги (ІСЦ), %

Рік	ІСЦ	Продукти харчування та безалкогольні напої	Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива
2002	100,8	99,9	102,3
2003	105,2	106,3	104,3
2004	109,0	111,4	107,1
2005	113,5	116,2	109,0
2006	109,1	105,3	134,1
2007	112,8	109,7	142,5
2008	125,2	135,7	114,2
2009	115,9	111,9	125,5

Складено за даними [1].

Аналізуючи рівень життя осіб пенсійного віку, вкрай важливим є порівняння прожиткового мінімуму як базового державного соціального стандарту та середнього рівня пенсій. Адже законодавством України [9] визначено, що прожитковий мінімум це – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального

функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Як видно з рис. 1, до 2005 року розмір середньої пенсії залишався нижчим від розміру

прожиткового мінімуму для непрацездатних громадян. Оскільки прожитковий мінімум є тією межею, що забезпечує мінімально необхідний рівень споживання продуктів харчування і непродовольчих товарів, це вкрай негативно

характеризує ситуацію у сфері пенсійного забезпечення. Поступове перевищення середнього розміру пенсій збігається з початком процесів реформування пенсійної системи України.

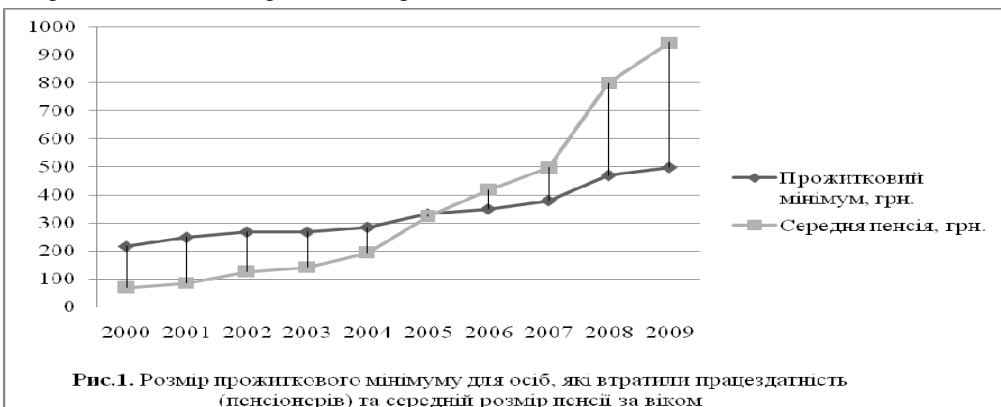

Рис.1. Розмір прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність (пенсіонерів) та середній розмір пенсії за віком

Складено за даними [1]

Рисунок 1 ілюструє, що в 2009 році розмір середньої пенсії майже вдвічі перевищує прожитковий мінімум. Проте, за даними Державного комітету статистики України, кожний сьомий пенсіонер отримує пенсію в розмірі прожиткового мінімуму або нижче [4].

За свідченням Директору Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України Е.М. Лібанової, переважна більшість сучасних пенсіонерів отримують низькі пенсії. Станом на січень 2010 року 55 % пенсіонерів отримували пенсії не вище ніж 800 грн, а їх частка в загальній сумі витрат на виплату пенсій склала лише 38 %. В свою чергу, 12 % пенсіонерів з найбільшими пенсіями (більш ніж 1500 грн)

отримали 28 % загального обсягу місячних витрат на виплату пенсій [10].

Науковці стверджують, що чинний прожитковий мінімум є заниженим [2; 4]. За розрахунками експертів, у 2007 р. реальна вартість споживчого кошика складала 1249 грн [4], в той же час, станом на 1 січня 2007 року прожитковий мінімум склав 492 грн.

Характеризуючи сучасний стан доходів пенсіонерів, необхідно відмітити, що протягом останніх років в Україні спостерігається тенденція до збільшення коефіцієнту заміщення як співвідношенням середньої пенсії до середньої заробітної плати, темпи зростання середньої пенсії випереджають темпи зростання заробітної плати (рис. 2).

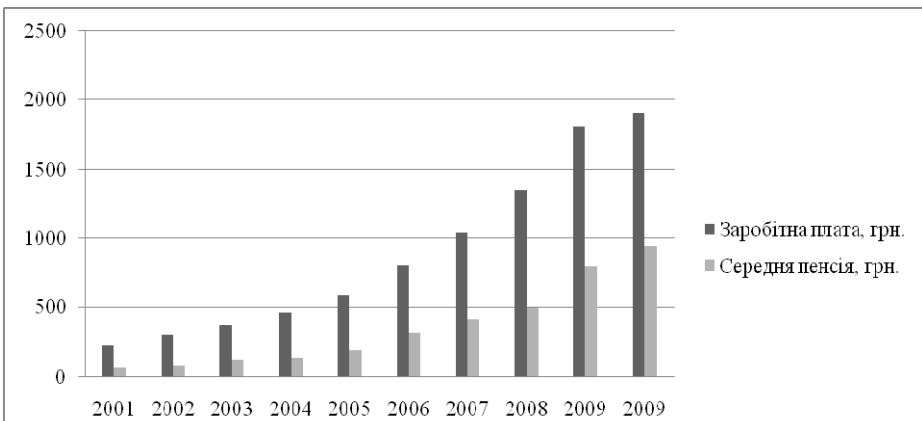

Рис.2. Розмір заробітної плати та середній розмір пенсії за віком

Складено за даними [1].

Важливою складовою аналізу ефективності пенсійної системи є визначення ролі мінімальної пенсії, яка має бути гарантована кожному, хто досяг пенсійного віку, як абсолютний мінімум пенсійного забезпечення.

Як зазначає Едвард Уайтхауз [11, с. 13-14], поняття мінімальної пенсії застосовується у пенсійному забезпеченні таких західноєвропейських країн як Бельгія, Великобританія, Греція, Іспанія, Люксембург, Португалія, Франція, Швейцарія, набуло популярності також в країнах Східної Європи та Центральної Азії, Близького Сходу та

Північної Африки. Країни Латинської Америки та Карибського басейну замість мінімальної пенсії застосовують поняття цільової пенсії, сутність якої полягає у виплаті більш високих пенсій менш забезпеченим пенсіонерам і зниженні виплат більш забезпеченим. Отже, мінімальні пенсії хоча і схожі з цільовими, оскільки також запобігають зниженню пенсії нижче певного рівня, проте для їх отримання пенсіонерам необхідно здійснювати відрахування протягом певної мінімальної кількості років.

У Російській Федерації, пенсійна системи якої має багато спільних рис з пенсійною системою України (у 2002 році введено в дію накопичувальну пенсійну модель, разом із тим основою залишається розподільчий принцип солідарності поколінь), застосовується поняття базової пенсії для фінансування якої направляється 14 % від фонду оплати праці [12, с. 143]. Таким чином, поняття базової частини пенсії розповсюджує державні гарантії мінімального рівня пенсійного забезпечення абсолютно на всіх пенсіонерів.

Законом України [7] також визначається поняття мінімального розміру пенсії за віком, що встановлюється у розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність за наявності у чоловіків – 25, а у жінок – 20 років страхового стажу. Тобто поняття мінімальної пенсії в Україні схоже з поняттям цільової пенсії. Така норма покликана уберегти від падіння нижче певного рівня і регулює встановлення не лише мінімальної пенсії, а й самого розміру пенсії у випадку, якщо її розмір нижчий за мінімальний. Саме тому, Б.О. Надточій та Л.А. Демчук зазначають, що замість зміцнення зв'язку між внесками, сплаченими учасниками системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, і одержуваними пенсіями, відбулося його послаблення, що свідчить про відхід від задекларованих пенсійною реформою принципів. Зміни до даної статті, внесені у грудні 2004 р. та січні 2005 р., спричинили складнощі щодо фінансової стабільності пенсійної системи, вирішення яких потребує здійснення заходів короткострокового (дотації на покриття дефіциту Пенсійного фонду) та довгострокового (підвищення страхового стажу, який дає право на призначення мінімальної пенсії) характеру [13, с. 250].

В іншому випадку, відбуватиметься послаблення зв'язку між розміром заробітної плати (і, відповідно, сумою сплачених внесків) та нарахованої пенсії, тобто, більшого значення набуватиме страховий стаж особи, що зменшуватиме ефективність реформування, переходу до системи страхування у пенсійному забезпеченні громадян.

Висновки.

Таким чином, враховуючи вищевикладене, можна зробити такі висновки:

1. На даний момент, прожитковий мінімум є в Україні базовим державним соціальним стандартом. Чинна методика розрахунку прожиткового мінімуму не відповідає сучасним потребам населення, оскільки діючі норми, закладені в прожитковому мінімумі суттєво нижчі від необхідних для забезпечення потреб сучасної людини.
2. Для України характерним є низький рівень життя пенсіонерів, що підтверджується структурою сукупних витрат, однак, з початком реформаційних процесів, спостерігається позитивна динаміка у збільшенні середнього рівня пенсій.
3. Підвищення рівня життя пенсіонерів співпадає з активним впровадженням реформаційних заходів, що доводить значимість проведення реформ не лише для досягнення довгострокових цілей фінансової стабілізації пенсійної системи, але й має позитивний вплив на рівень життя у поточному періоді.
4. На ефективність реформування пенсійної системи впливають такі фактори, як:
 - низький рівень доходів населення країни (обмеження можливостей здійснення довгострокових накопичень та участі у недержавному пенсійному забезпеченні);
 - інфляція (зниження ефективності реформування у зв'язку зі зменшенням реальних доходів пенсіонерів).
5. При подальшому реформуванні необхідно врахувати, що на даний момент основою фінансового механізму пенсійного забезпечення має залишатись принцип солідарності поколінь. Проте поступове впровадження накопичувальної системи сприятиме зменшенню впливу демографічного фактору, підвищенню середнього рівня пенсій за рахунок інвестиційного доходу і створюватиме джерело внутрішніх інвестиційних ресурсів.

В майбутньому дослідження пенсійного реформування в Україні мають бути спрямовані на розробку рекомендацій щодо зменшення впливу тих макроекономічних факторів (інфляція, низький рівень доходів громадян, безробіття), що знижують ефективність реформування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Лібанова Е.М. Пенсійна реформа в умовах кризи // Праця і зарплата. – 2009. – № 45(673). – С. 4-5.
3. Гнибіденко І.Ф. Вплив світової фінансово-економічної кризи на соціальну сферу України // Економіка України. – 2009. – № 7. – С. 64-74.
4. Жуковська А.Ю. Соціальні стандарти у сфері доходів населення та проблематика їх запровадження в Україні // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 11(101). – С. 181-189.
5. Баранова Н., Поляк Н. Удосконалення соціальних стандартів у системі соціального забезпечення // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 2. – С. 21-25.
6. Жуков В.И. На рубеже тысячелетий: социология отечественных преобразований (1985-2005 годы). – М.: Изд-во РГСУ, 2008. – 940 с.
7. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: закон України від 09.07.2003, №1058-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon1.rada.gov.ua.

8. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» 09.07.2003 № 1057-IV.
9. Закон України «Про прожитковий мінімум» від 15.07.1999 р.
10. Яценко Н., Сколотяний Ю. Пенсионная реформа: что мешает? [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.prostobank.ua/finansovy_gid/pensiya/stati/pensionnaya_reforma_cho_meshaet.
11. Уайхауз Э. Пенсионная панорама. – М.: Весь Мир, 2008. – 224 с.
12. Ерусланова Р.И., Емельянова Ф.Н., Кондратьева Р.А. Пенсионное обеспечение в России. – М.: «Дашков и К°», 2008. – 608 с.
13. Надточій Б.О., Демчук Л.А. Пенсія в Україні. Коментар Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування». – К.: ЮрінкомІнтер, 2006. – 512 с.

Рецензенти: Семенов В.Ф., д.е.н., професор;
Нетудихата К.Л., к.е.н., доцент.

© Черненко К.П., 2010

Дата надходження статті до редколегії 18.05.2010 р.